

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

Milel ve Nihal, 19, (1), 2022 / ISSN: 1304-5482 / e-ISSN: 2564-6478
Gönderim Tarihi: 28.05.2022 / Kabul Tarihi: 15.06.2022 / Yayın Tarihi: 30.06.2022

Elif Tokay, **Nazianzuslu Grigorius ve Kutsal Ruh'un Tanrılığı Meselesi** (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2021), 250 s.

Ülkemizde Hıristiyanlık dairesi içinde yer alabilecek çalışmalar çoğunlukla Dinler Tarihi veya Geç Antikçağ Araştırmaları bölümlerinin çatısı altında yer almaktadır. Bu çalışmalar teoloji, sosyal psikoloji, politika, sanat gibi meseleyi birçok farklı açıdan değerlendiren disiplinlerarası çalışmalardır ve gün geçtikçe bu tür çalışmaların sayısı artmaktadır. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dr. Öğretim Üyesi Elif Tokay'ın 2007'de tamamladığı yüksek lisans tezinden kitaplaştırılan bu çalışma da bu tür disiplinlerarası çalışmalara bir katkı sunması ümidiyle okuyucuyla buluşmuş görünmektedir.

Hıristiyanlığın ortaya çıkış sürecinde en önemli faktörlerden biri de kurucu isimler olan kilise babalarıdır. Bu ilk dönem babaları Antakya, Kudüs, İskenderiye, Kapadokya gibi bugün ekol olarak anılan birtakım bölgelerde yetişmiş olup kendi bölgelerinin özellikleri ve dinamiklerini yansıtmaktadır. Tokay'ın bu kitabı da bu yönde mühim bir boşluğu doldurma niyetiyle, önde gelen kilise babalarından biri olan Nazianzuslu¹ Grigorius'un hayatını ve Kutsal Ruh hakkındaki düşüncelerini incelemektedir. Teoloğun Kapadokyalı oluşu dikkate alındığında, araştırma konusu olarak seçilen kişinin hayatı ve kişiliği Türk okuyucunun ilgisini çekecektir. Bir başka deyişle, Grigorius bu coğrafyaya ait bir tarihi figürdür ve bu sebeple dahi özel bir ilgiyi hak etmektedir. Bununla birlikte bu tür bir araştırma, Hıristiyanlığın ortaya çıktığı coğrafyanın (Filistin) dışında ilk yayılma alanı olan Anadolu'daki ilk dönem Hıristiyanlarının tarihi

¹ Nazianzus, günümüzde Aksaray'a bağlı Nenezi köyüdür.

hine de ışık tutan bir yöne sahiptir. Eserle birlikte Grigorius'u tanıran, onun içinde yetiştiği politik ve sosyokültürel şartlara, ailesiyle olan ilişkisine, -yazı ve şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla- bireysel hayatındaki iniş çıkışlarına, dinî yaşantısındaki arzu ve korkularına da Tokay'ın dilinden eşlik ediyoruz. Bu açılardan kitap -bir kısmı itibarıyla- bir tür biyografi denemesidir. Grigorius'un hayatından kesitlere yer verilirken, Hıristiyanlık tarihinde oldukça kritik bir dönüm noktası olan konsillerin nasıl bir atmosferde gerçekleştiğini de anlama imkânı buluyoruz. Ayrıca, bir teolojik/kelâmî meselenin çeşitli din adamları (hususen de Grigorius) tarafından nasıl anlaşıldığını/anlatıldığını görme imkanını da elde ediyoruz. Öte yandan, biyografi şeklinde başlayan eser ilerleyen bölümlerde teolojik tartışmalara yöneliyor ve hüviyetini değiştiriyor. Dolayısıyla kitabın diğer yarısının felsefe, kelâm, teoloji gibi alanlara temas eden farklı bir nitelikte olduğu söylenebilir. Hıristiyan Teslis'i'nin üçüncü şahsı olan Kutsal Ruh'a daha çok odaklı olmakla birlikte, hatırı sayılır bir alan konsillerdeki teslis tartışmalarına ayrılmıştır. Dolayısıyla teslis bağlamında teolojik tartışmalardan haberdar olmak isteyen biri, kitabın son yarısından istifade edebilir.

Giriş ve dört bölümden oluşan eserin ön sözünde Tokay, ülkemizdeki Hıristiyanlık araştırmalarının nitel ve nicel açıdan yetersiz oluşundan yakınmakta ve Türkçe yayınlarda bu dinin Katolik ve Protestanlıktan ibaretmiş gibi gösterilmesinden dem vurmaktadır. Öyle görünüyor ki, Ortodoks Hıristiyanlığın ana vatanı olan bu coğrafyada yetişmiş bir araştırmacı olarak Tokay, literatür hakkında zikrettiği boşluğu doldurma yönünde bir adım atmış ve köklerinin de uzandığı Kapadokya'ya ait bir araştırma kaleme almak istemiştir. (s.7) Bize göre, bir araştırmacının ele aldığı konu yahut kişiyle bağ kurması ve onu içselleştirmesi, bu tür bir çalışmayı daha gerçek ve verimli kılma yolunda güçlü bir adımdır.

Giriş bölümünde yazar, Kapadokya bölgesinde yetişen üç farklı karakterdeki kilise babası² arasında neden Nazianzuslu Grigorius'u seçtiğini açıklarken, aralarındaki temel ayırım noktasının dini yaşayış biçimleri olduğunu söylemektedir. Tokay'a göre Grigorius, aktif-asketik hayat çatışmasında duygularını daha güçlü ifade etmiş ve prensiplerini takip ederken daha içten ve cesur davranmıştır. (s.10) İlerleyen sayfalarda yazarın Grigorius'un öyküsünü ve düşüncelerini araştırırken onunla empati yaparak bir bağ kurmaya

² Bunlar Aziz Basileus (379), Nazianzuslu Grigorius (389) ve Nyssalı Grigorius'tur. (395)

çalıştığını ve teolog ile güldüğünü ve ağladığını öğreniyoruz. Bu detay, yapılan çalışmayı akademik bir metnin satır aralarındaki duygusuzluktan ve tarihin akışında insan faktörünün göz ardı edilmesinden kurtarmakta ve böylesi bir çalışmaya pozitif katkıda bulunmaktadır. Buna mukabil, araştırmanın akışına yazarın kendi duygularını kattığı ve bu sebeple çalışmanın tarafsız bir yaklaşımdan uzaklaşma tehlikesine düşebileceği şeklindeki yargı okuyucunun zihninde oluşabilecektir.³

Kitap birinci bölümde bizlere Kapadokya coğrafyasını detaylıca tanıtıyor. İçinde bulunulan coğrafyanın düşünceleri şekillendiren yapısal unsurları göz önünde bulundurulduğunda, Kapadokya'nın sosyal, siyasal vb. farklı boyutlarla tanıtılması ve Kapadokya'daki Hıristiyanlık öncesi ve sonrası dinî yaşantıdan bahsedilmesi eserin inceleme konusu açısından kapsamlı bir giriş ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, tanınmak ve anlaşılacak istenen bir din adamının içinden çıktığı bölgeyi ve toplumu tanımak okuyucu için güçlü bir arka plan sunmaktadır. Yazar muhtemelen bu durumun farkında olarak ilk bölümü detaylı bir Kapadokya tanıtımına ayırmış ve ikinci bölümde Grigorius'un aile hayatına yer vermiştir.

Tokay eserin ikinci bölümünde bir tür akademik biyografi denemesi yapmıştır. Bu bölümün başında teoloğun ailesi tanıtılmaktadır. Yazarın, Grigorius'un annesiyle ilişkisi yahut ablasına dair duygu ve düşünceleri gibi ilginç detaylara yer vermesi okuyucu açısından teologla kurulan empatiyi güçlendirerek metni yalın bir monologtan çıkarmaktadır. Ayrıca, teoloğun gençliğine, eserlerine ve tanıştığı önemli şahıslara da yer verilmektedir. Bunun dışında ikinci bölümde yer verilen ve bizce bu bölümün en önemli başlığı olan "Grigorius'un Düşüncelerini Şekillendiren Unsurlar" isimli alt başlıkta, kilise babasını yakından tanıma ve onun düşünme biçimini anlama yolunda kıymetli bilgilere değinilmektedir. Bu bağlamda, Nazianzuslu din adamının tanıklık ettiği dört farklı imparatorun iktidar dönemi (s. 69), düşünce yapısında Origenes'in etkisi (s. 72), retorik hayatındaki yeri ve Hıristiyan kaynakların onu nasıl beslediğine dair kapsamlı analizler yer almaktadır. Bu bölüm, her ne kadar Grigorius ile insani ve duygusal bir bağ kurarak onu ve düşünce dünyasını anlamlandırmaya çalıştığını beyan etse de bu durum yazarın akademik tarafsızlık ve eleştirel bakış açısından taviz vermesine sebep olmamaktadır. Nitekim imparatora yönelttiği

³ Biz bu husustaki kanaatimizi sonraki satırlarda ifade ettik.

eleştirilerde Grigorius'un tahrifat ve mübalağaya başvurduğu, bu meselede duyusal ve taraflı davrandığı Tokay'ın dikkatle eleştiriye tabi tuttuğu başlıca yerlerdendir (s. 68).

Üçüncü bölüm, mekânsal ve zamansal arka planın sunulduğu önceki bölümlerin akışından farklılaşarak odağını IV. yüzyıldaki konsiller bağlamında teslis tartışmalarına yöneltmektedir. Bu doğrultuda İznik ve İstanbul konsillerine, Aryüsçü görüşlerin kilise babaları ve imparatorluğun genelindeki yansımalarına değinilmiştir. Üçüncü bölümde merkezi bir konumda bulunan kavram ise *homoo-usios*⁴ kavramıdır. Yazar, kitabın genelinde Grigorius'un teolojik görüşleri bağlamında sık sık andığı kavrama bu bölümde ayrı bir alt başlıkta yer vermiştir ve sonraki bölümde de buradaki anlatıya atıflar yapmıştır. İmparatorlukta ciddi bir tartışma konusu oluşu ve Grigorius'un da bu kavramı eserlerinde açıklamaya çalıştığı dikkate alındığında, söz konusu kavrama ayrı bir başlık açılması gerekli ve yerinde görünmektedir. Nitekim bu kavram ilk defa İznik Konsili'nde kabul edilmiş, İznikçi teolojyi Kapadokyalı babalar inşa etmiş ve savunmuştur. Orta çağda dahi farklı mezhepler, kendi teolojik görüşlerini savunurken Kapadokyalı babaların eserlerine müracaat etmiştir (s. 9).

Dördüncü ve son bölümde ise Grigorius'un teslis hakkındaki görüşlerine, özellikle de Kutsal Ruh'u anlama biçimine yer verilmiştir. Bu doğrultuda Grigorius'un Kutsal Ruh'un tanrılığı hakkındaki görüşlerini açıklarken başvurduğu "vaftiz delili" gibi argümanlara temas edilmiştir. Bölümün diğer başlıklarında farklı yüzyıllardaki Kutsal Ruh inancına ve bu konudaki tartışmalara da ayrıca değinilmektedir.

Eser gerek tercih edilen konu gerekse kullanılan dil itibarıyla belli bir fikri altyapı ile entelektüel seviyeye sahip okura, özellikle de akademik araştırmacılara hitap etmektedir. Bilhassa Dinler Tarihi ile Geç Antikçağ Tarihi gibi birtakım üniversite derslerinde Hıristiyan teolojisini anlamak üzere kaynak bir kitap olma özelliğindedir. Buna mukabil kitap birçok noktada yer verdiği yabancı isimler, şehirler ve kavramlar sebebiyle okuma akışına engel oluşturmaktadır. Söz gelimi, Kapadokya'nın tarihine yer verilen bir paragrafın içinde oldukça kıymetli ve de gerekli bilgilere yer verilirken, okur bir anda Roma kral ve şehirlerinin, din adamlarının,

⁴ "Öz birliği" anlamına gelip, İsa'nın Baba ile aynı özden oluşuyla beraber mutlak ve tam bir Tanrı olduğu düşüncesini ifade etmektedir (s. 148).

konsillerinin yabancı isimleriyle karşılaşmaktadır. Parantez yahut dipnot içindeki açıklamalara başvurduktan sonra tekrar cümle başına dönmek ise okuyucunun odağını kaydırmaktadır. Bu gerçeklemlerle, eserin içinde geçtiği dünyaya ve terminolojiye aşına olmayan biri için ilk başvuru kaynaklarından olamayacağını ifade edebiliriz. Ayrıca sonraki baskılarda eserin sonuna bir dizin bölümü eklenmesi araştırmacılar açısından daha faydalı olacaktır.

Teolojik görüşlerinden bahsedilen bir kilise babasının yazılı ürünlerine doğrudan başvurulması kaçınılmazdır. Yazarın kaynak tercihlerine dikkat edildiğinde Tokay'ın Grigorius'a ait söylev ve şiirler gibi bugüne ulaşmış eserlerinden faydalandığı görülmektedir. Bunun yanında, yerli ve yabancı literatüre ait konuyla ilişkili eserlere de sıklıkla başvurulmuştur. Bu da birincil ve ikincil kaynakların yazar tarafından yerinde kullanıldığını göstermektedir. Nazianzuslu Grigorius hakkında yapılan ilk Türkçe akademik tez çalışması olması ve aradan uzun bir süre geçmiş olmakla birlikte bu tezin kitaplaşması, bu çalışmayı ayrıca değerli kılmaktadır. Bu tür bir çalışmanın Kapadokya bölgesi başta olmak üzere ilk dönem Hıristiyanlık tarihi ve kilise babaları üzerine yapılacak muhtemel çalışmalara mihmandar olması beklenebilir.⁵

Kitap birçok disiplinin ilgi alanında bulunan bir konuya değinmektedir. Bu sebeple; Geç Antikçağ tarihi, Bizans tarihi, Doğu Hıristiyanlığı, Kapadokya, konsiller tarihi, kilise babaları, kristoloji gibi konulara ilgi duyan araştırmacılar için Tokay'ın eseri mühim bir boşluğu doldurmaktadır.

Mahmut Zahit ERGÜN

Arş. Gör., Ordu Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı
[mahmutzergun@odu.edu.tr] ORCID: 0000-0003-1430-9378

⁵ Sonraki yıllarda yapılan benzer konulardaki çalışmalar için bkz. Hilal Çifci, "Kapadokyalı babalardan Nyssalı Gregory: Hayatı ve teslis doktrinine etkisi," Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2017; Mustafa Göregen, "Kapadokyalı Bir Hıristiyan Teologu: Nazianzuslu Gregorios ve Hıristiyanlığın Şekillenmesine Etkisi," *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6, no. 1 (2017): 612-26; Halil Temiztürk, "Kapadokyalı Bir Kilise Babası: Aziz Basil ve Hıristiyanlığın Şekillenmesine Etkisi," *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, no. 1 (2016): 35-61.